

Сергій Дейнеко

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник II-го
науково-експозиційного відділу,
Комунальний заклад
«Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова»
(Харків, Україна)

Serhiy Deineko

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Senior Researcher,
Second Scientific and Exhibition Department,
Municipal Institution
«M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum»
(Kharkiv, Ukraine)

Сергій Данченко

співробітник адміністративно-господарської частини,
Комунальний заклад
«Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова»
(Харків, Україна)

Serhiy Danchenko

Staff member of the maintenance department,
«M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum»
(Kharkiv, Ukraine)

КИТАЙСЬКИЙ МЕЧ ІЗ КОЛЕКЦІЇ ЗБРОЇ М. САМОКИША У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

CHINESE SWORD FROM THE WEAPON COLLECTION OF MYKOLA SAMOKYSH IN THE FUNDS OF KHARKIV HISTORICAL MUSEUM

Анотація

У статті акцентується увага на атрибуції зразка холодної зброї з колекції Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова. У інвентарній книзі він записаний як палаш однолезовий XVII ст., що раніше належав відомому художнику Миколі Самокишу. Митець був колекціонером холодної зброї, яку використовував для створення точної та об'єктивної фіксації батальних сцен у живописі. Формувати власне зібрання зброї він розпочав наприкінці XIX ст. Можна виділити три основних етапи формування колекції художника: 1. Другий візит митця на Кавказ; 2. Відрядження до Китаю в 1904–1905 рр. під час російсько-японської війни; 3. Відрядження на Західний, Кавказький фронти та до Києва в роки Першої світової війни. Останнє турне стало завершальним у комплектуванні збірки. Навесні 1961 р. Харківський художній інститут передав музею декілька зразків вогнепальної та холодної зброї, які свого часу належали Миколі Самокишу

та зберігалися в його майстерні. Серед них – і означений предмет. Результатом дослідження стало визначення цього зразка холодної зброї як китайського меча дадао кінця XVIII – початку XIX ст.

Ключові слова:

Харківський історичний музей, меч, Микола Самокиш, колекція.

Abstract

The article focuses on the attribution of the piece of cold steel from the collection of M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum. In the registration book it is registered as a single-edged broadsword of the 17th century which previously belonged to the famous artist Mykola Samokysh. The artist was a collector of cold steel, which he used for creating an accurate and objective fixation of battle scenes in painting. He started to collect weapon at the end of the 19th century. One can distinguish three main stages of his collection's formation: 1. The second artist's visit to the Caucasus; 2. His business trip to China in 1904–1905 during the Russian-Japanese War; 3. His business trip to the Western and Caucasus fronts and to Kyiv in the period of the First World War. The last tour was final in the formation of the collection. In spring 1961, Kharkiv Art Institute donated to the museum a few pieces of firearms and cold weapons which had belonged to Mykola Samokysh and had been kept in his workshop. The mentioned object was also among them. This study resulted in attribution of this piece of the cold steel as a Chinese dadao sword dated to the end of the 18th – the beginning of the 19th centuries.

Ключові слова:

Kharkiv historical museum, sword, Mykola Samokysh, collection.

У колекції холодної зброї Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова (далі – ХІМ) зберігається предмет, який свого часу викликав дискусію між деякими співробітниками закладу. В інвентарній книзі він записаний як палаш однолезовий XVII ст., що раніше належав відомому художнику Миколі Семеновичу Самокишу. Під час демонстрації означеного предмета у експозиції «Наш край у IX–XVIII ст.» дехто зі співробітників помилково стверджував, що це меч ката. Кон- трроверсійні погляди на цю річ привернули до неї нашу увагу та сприяли проведенню її атрибуції.

Вивчення та популяризація колекцій холодної зброї з музейних зібрань країни має значну історіографію. До цього питання постійно

звертаються дослідники з наукових та музейних установ України, зокрема з Києва¹, Львова², Закарпаття³, Волині⁴.

Окремо варто розглянути доробок співробітників Харківського історичного музею в означеній царині. Так, вивченням зразків холодної зброї з колекції ХІМ займалися Д. Бадаєв⁵ та Л. Бабенко⁶. Тематика досліджень має широкий хронологічний спектр – від мечів ранньоскіфського часу до холодної зброї російської армії другої половини ХІХ ст.

Однак, попри жваву зацікавленість дослідників колекцією холодної

зброї з фондів ХІМ, «палаш однолезовий» не потрапив до поля зору дослідників. Саме це й обумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою роботи є проведення атрибуції цього предмета.

В ХІМ зберігається цілий комплекс матеріалів, які належали М. Самокишу. Це, зокрема, документи – паспорт, два профспілкові квитки, посвідчення персонального пенсіонера, членські квитки громадських організацій тощо. Вони стали предметом дослідження співробітниці ХІМ А. Панченко⁷.

Митець був колекціонером холодної зброї, яку використовував для створення точної та об'єктивної фіксації батальних сцен у живописі. Зброєю художник почав захоплюватися змалечку. У своїх спогадах він писав: «Я пам'ятаю, що з дитинства в мене була пристрасть до зброї і сам я майстрував дерев'яні мечі, списи і луки, і в малюнках придивлявся до зображень різного роду зброї...»⁸.

Формувати власну колекцію М. Самокиш розпочав наприкінці ХІХ ст., під час свого другого візиту на Кавказ. Із м. Карса, де він писав картину «Авліарський бій», художник привіз комплекс холодної та вогнепальної турецької зброї⁹.

Друге суттєве поповнення його зібрання відбулося в роки російсько-японської війни 1904–1905 рр. Микола Семенович як художник від журналу «Нива» вирушив на фронт і прибув до Мукдена, там домігся, щоб його прикомандирували до Ніжинського драгунського полку¹⁰.

Влітку 1904 р. митець відвідав Мукден і Лаоян. Ось як він згадував один зі своїх візитів до Мукдена: «Вставши доволно поздно, я пошел в Мукден купить жидкости для проявления фотографий, зашел в некоторые китайские лавочки посмотреть, чем торгуют китайцы, и домой вернулся только к вечеру»¹¹. Ми припускаємо, що тоді М. Самокиш міг придбати певні зразки холодної зброї місцевого виробництва. Треба зазначити, що торгова мережа Мукдена, ймовірно, була не єдиним джерелом надходження предметів озброєння до колекції художника. Частина зброї він купував у військових: «Во время моих поездок по боевой линии я не упускал случаев собирать все, что относилось к нашей армии, и особенно к нашему противнику, частью мне дарили те части войск, где я находился, а частью покупал у солдат. Таким об-

¹ Попельницька О. Японські мечі ХVІІІ–ХІХ ст. у колекції музею історії України // Історія давньої зброї. Дослідження-2018. Збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12–14 червня 2018 р.). – Київ, 2020. – С. 298–325; Її ж. Перський парадний палаш ХІХ ст. із зібрання Богдана Ханенка у колекції НМІУ // Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2021. – С. 202–212; Патриляк Б. Холодна зброя доби українських визвольних змагань 1917–1921 рр. у зібранні Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ, 2018. – С. 151–156; Тоїчкін Д. Шаблі з L-подібною гардою в колекції Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» // Національний пантеон – «Козацькі могили». Матеріали Науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» та 366-річчю Берестецької битви. – Пляшева, 2017. – С. 157–161; Його ж. Зброя козацької старшини: шабля Йосипа Гладкого // Військово-історичний альманах. – 2010. – № 1. – С. 105–117.

² Терський С., Стрельченко О. Мечі з Белза в збірці Львівського історичного музею // Історія давньої зброї. Дослідження-2016. Збірник наукових праць. – Київ, 2017. – С. 423–442; Рак Т. Японська короткоклинкова і древкова холодна зброя у збірці Львівського історичного музею // Історія давньої зброї. Дослідження-2018. Збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12–14 червня 2018 р.). – Київ, 2020. – С. 44–46.

³ Гуцул В. Середньовічні мечі в закарпатських музейних зібраннях // Друга Всеукраїнська науково-практична конференція «Зброярня: історія розвитку озброєння та військової техніки» (8 жовтня 2021 р.). Збірник тез доповідей. – Львів, 2021. – С. 28.

⁴ Борисюк О. Козацькі шаблі ХVІІ ст. з поля Берестецької битви // Друга Всеукраїнська науково-практична конференція «Зброярня: історія розвитку озброєння та військової техніки» (8 жовтня 2021 р.). Збірник тез доповідей. – Львів, 2021. – С. 24–25.

⁵ Бадаєв Д. Багнети у колекції Харківського історичного музею // Треті Сумцовські читання: матеріали наукової конференції, присвяченої 95-річчю ХІІ Археологічного з'їзду (18 квітня 1997 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1997/article.html?n=662> (дата звернення: 15.11.2021); Його ж. Холодна зброя російської армії 1790–1880 рр. у колекції ХІМ // Шістнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 90-річчю із часу заснування Харківського історичного музею (16 квітня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2010/article.html?n=137> (дата звернення: 15.11.2021); Його ж. Походження козацького комплексу озброєння // Другі Сумцовські читання: тези наукової конференції (18 квітня 1996 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1996/article.html?n=802> (дата звернення: 15.11.2021); Його ж. Зброя доби російсько-турецької війни 1877–1877 рр. у колекції ХІМ // Чотирнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції «Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності» (18 квітня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2008/article.html?n=179> (дата звернення: 15.11.2021).

⁶ Бабенко Л. Біметалевий меч ранньоскіфського часу з довоєнної колекції ХІМ // Одинадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Подвигу народному жити у віках», присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні (15 квітня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2005/article.html?n=329> (дата звернення: 15.11.2021).

⁷ Панченко А. Матеріали М. С. Самокиша у фондах Харківського історичного музею // Восьмі Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю ХІІ Археологічного з'їзду (12 квітня 2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2002/article.html?n=606> (дата звернення: 15.11.2021).

⁸ Яценко В. М. С. Самокиш. – Київ: Мистецтво, 1954. – 48 с.

⁹ Самокиш Н. С. Мемуары / Сост. Л. Абраменко. – Харьков: Золотые страницы, 2010. – 184 с.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

разом моя колекція вооруження и обмундирования приняла весьма почтенные размеры, и когда я запаковал все ящики, то это представляло из себя довольно большую кучу по объёму и пудов 40 весу...»¹². З Далекого Сходу Микола Семенович прибув із великою колекцією зброї та амуніції: «Я привез из Маньчжурии огромный материал: фотографии, этюды, наброски, не говоря уже о костюмах японских и китайских, оружии, седлах и проч.»¹³

Третє поповнення збірки художника пов'язане з Першою світовою війною. Навесні 1915 р. цар Микола II дав дозвіл «организовать художественный отряд из пяти учеников батального класса Академии художеств <...> под руководством профессора Самокиша на два месяца на театр военных действий...»¹⁴. Ця група відвідала Західний та Кавказький фронти, звідки привезла велику колекцію німецької і турецької зброї¹⁵. Також орієнтовно в 1916–1917 рр. М. Самокиш побував у Києві, де відвідав склади на території Київській фортеці, там зберігалася значна кількість трофейної форми, амуніції, зброї. Йому дозволили «...отобрать все нужное для нас, и мы получили прекрасную коллекцию...»¹⁶. Вже за радянської доби, в 1936–1941 рр., митець викладав у Харківському художньому інституті, тож припускаємо, що він привіз до міста і власну колекцію зброї або принаймні певну її частину. Отже, ми з'ясували три джерела наповнення збірки зброї М. Самокиша. На нашу думку, найімовірніше, предмети східноазійського походження потрапили до колекції Миколи Семеновича під час його участі в російсько-японській війні.

7 березня 1961 р. Харківський художній інститут передав до ХІМ дев'ять зразків вогнепальної та холодної зброї, які свого часу належали митцеві та зберігалися в його майстерні. Серед них – і предмет, який у музейній Книзі надходжень записали як «палаш однолезовий»¹⁷.

Детальніше розглянемо зразок зброї, який досліджуємо в розвідці. Це меч (тесак?) із прямим клинком і руків'ям під дві руки. Навершя зроблено у вигляді великого кільця. Овальне у перетині руків'я обмотане джутовим (?) шнуром, просоченим вологостійкою речовиною. Невелика пласка гарда – у вигляді кованої смуги зі звуженими в обидва боки кінцями, закрученими в напрямку до вістря на один і півтора оберти відповідно. Гілки гарди мають різну довжину: з боку обуха – коротша,

а з боку леза – довша. Довжина руків'я – 34 см. Клинок – дводольний однолезовий без п'яти. Доли різної ширини: вузький біля обуха та широкий під ним. Довжина долів – 40 см. Ширина клинка по всій довжині однакова – 5 см. На відстані 2 см від вістря краї клинка сточені під кутом 45 градусів. Товщина клинка поступово зменшується, становлячи 10 мм біля перехрестя та 2,5–2 мм – біля вістря. Довжина клинка – 72 см. Загальна довжина меча – 106 см. На клинку між перехрестям і початком долів із обох боків нанесені однакові гравійовані зображення: дракон, що летить у хмарах, перед ним – круглий предмет, схожий на китайський паперовий ліхтарик. (Рис. 1, 2)

Рис. 1, 2

¹² Там само.¹³ Полканов А. И. Николай Семенович Самокиш. Жизнь и творчество (к 100-летию со дня рождения). – Симферополь: Крымиздат, 1960. – 118 с.; Самокиш Н. С. Вказ. праця.¹⁴ Полканов А. И. Вказ. праця.¹⁵ Там само; Самокиш Н. С. Вказ. праця.¹⁶ Самокиш Н. С. Вказ. праця.¹⁷ Книга надходжень Харківського історичного музею. – 1961.

Обух біля перехрестя має вигляд стилізованого бамбукового стебла з 11 секціями. Далі обух гладенький. Саме під «бамбуковою» ділянкою обуха нанесено гравійований малюнок із драконом. Найбільше схожих рис цей предмет має із китайським мечем дао. (Рис. 3)

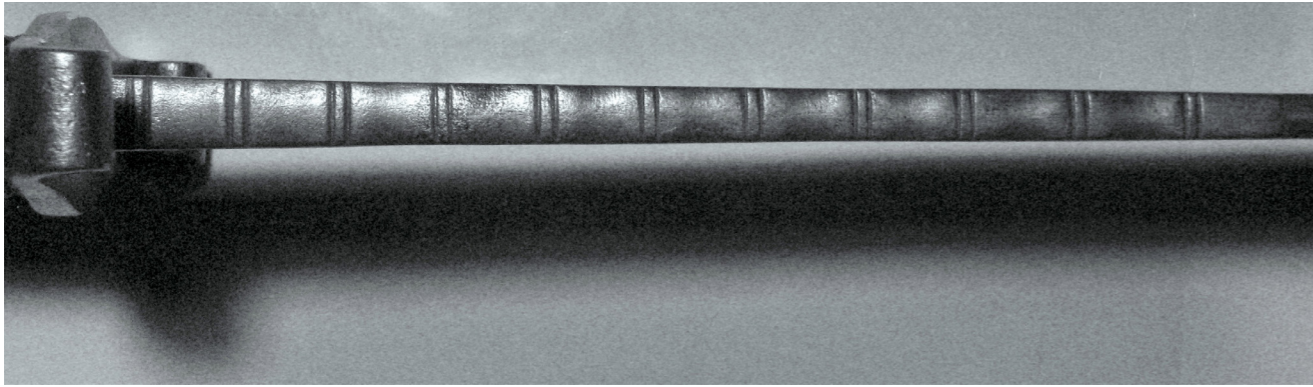

Рис. 3

На нашу думку, клинок біля вістря переточили на європейський зразок, саме це викликало плутанину у визначенні типу зброї.

Широкий меч дао плутають із палашем, хоча в того дещо інакший вигляд. У зазначеного меча ледь викривлене лезо, що розширюється. Клинок може мати єлмань, тобто виступ на верхній частині спинки меча. Дещо вигнуте руків'я підсилює рублячі удари. Варто зауважити, що нижня частина руків'я зазвичай ледь розширена. Гарда досить широка та має округлу форму, іноді додаткові елементи. Тобто це типовий китайський дао, а саме різновид із характеристиками, притаманними його давнім варіантам¹⁸.

Мечі іноді мали багате оздоблення. На центральну частину клинка наносили священні символи – сім зірок Великої Ведмедиці, зображення Синього дракона, що літає серед хмар, каліграфічні написи¹⁹.

Стандартна довжина дао становить близько метра. Гарда має круглу або овальну форму. Руків'я кругле або овальне на зрізі. У важких і широких мечів типу цзюваньдао («меч дев'яти кілець») або даканьдао («великий обезголовлювальний меч») руків'я закінчується масивним кільцем, за яке його можна підхоплювати другою рукою для ефективного фехтування. Лезо дао буває як досить товстим та негнучким, так і дуже тонким та гнучким²⁰. Розглядаючи малюнок на мечі, можна переконатися, що там зображено класичного китайського дракона.

У китайській культурі дракон лун був символом доброго початку

Ян та китайської нації загалом і асоціювався зі стихією води. Він також символізував владу імператора²¹.

Крім дракона, на мечі є зображення круглого предмета, схожого на китайський паперовий ліхтарик. Перші згадки про ці предмети містяться в літописах, де описано військові походи генерала Чжуге Ляна (180–234), який використовував ліхтарики, щоб наводити страх на солдат супротивника. Також відомо, що летючі китайські ліхтарики використовували як універсальний засіб передачі сигналів між командуванням і підрозділами китайської армії. Згодом у Китаї та інших країнах Східної Азії запуску паперових ліхтариків надавали певного релігійного значення²².

Таким чином можна стверджувати, що малюнок на клинку є са-кральним китайським сюжетом. Це є додатковим аргументом на користь китайського походження меча з фондів музею.

Означений зразок холодної зброї можна вважати мечем, а не тесаком. По-перше, на ньому є гравіювання, характерне для мечів. Тесаком був зброєю простого люду, мав господарське призначення і не мав жодних оздоб. Навіть не кожен меч заслуговував на таку честь. По-друге, форма клинка та його розміри відповідають параметрам, більше притаманним мечу, ніж тесаку²³.

Підсумовуючи, варто зазначити, що, на думку авторів цієї розвідки, атрибутована одиниця зберігання з фондів ХІМ є китайським мечем дадо кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.

У подальшій перспективі потрібно дослідити інші предмети з колекції зброї М. Самокиша, які зберігаються у фондах ХІМ.

¹⁸ Асмолов К. В. История холодного оружия. – Ч. 1. – Москва: Центр «Здоровье народа», 1993. – 263 с.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само; Асмолов К. В. История холодного оружия. – Ч. 2. – Москва: Центр «Здоровье народа», 1994. – 341 с.

²³ Асмолов К. В. История холодного оружия. – Ч. 1...

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Асмолов К. В.** История холодного оружия. – Ч. 1. – Москва: Центр «Здоровье народа», 1993. – 263 с.
- Асмолов К. В.** История холодного оружия. – Ч. 2. – Москва: Центр «Здоровье народа», 1994. – 341 с.
- Бабенко Л.** Біметалевий меч ранньоскіфського часу з довоєнної колекції ХІМ // Одинадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Подвигу народному жити у віках», присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні (15 квітня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2005/article.html?n=329> (дата звернення: 15.11.2021).
- Бадаєв Д.** Багнети у колекції Харківського історичного музею // Треті Сумцовські читання: матеріали наукової конференції, присвяченої 95-річчю ХІІ Археологічного з'їзду (18 квітня 1997 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1997/article.html?n=662> (дата звернення: 15.11.2021).
- Бадаєв Д.** Холодна зброя російської армії 1790–1880 рр. у колекції ХІМ // Шістнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 90-річчю із часу заснування Харківського історичного музею (16 квітня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2010/article.html?n=137> (дата звернення: 15.11.2021).
- Бадаєв Д.** Походження козацького комплексу озброєння // Другі Сумцовські читання: тези наукової конференції (18 квітня 1996 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1996/article.html?n=802> (дата звернення: 15.11.2021).
- Бадаєв Д.** Зброя доби російсько-турецької війни 1877–1878 рр. у колекції ХІМ // Чотирнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції «Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності» (18 квітня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2008/article.html?n=179> (дата звернення: 15.11.2021).
- Борисюк О.** Козацькі шаблі ХVІІ ст. з поля Берестецької битви // Друга Всеукраїнська науково-практична конференція «Зброярня: історія розвитку озброєння та військової техніки» (8 жовтня 2021 р.). Збірник тез доповідей. – Львів, 2021. – С. 24–25.
- Гуцул В.** Середньовічні мечі в закарпатських музейних зібраннях // Друга Всеукраїнська науково-практична конференція «Зброярня: історія розвитку озброєння та військової техніки» (8 жовтня 2021 р.). Збірник тез доповідей. – Львів, 2021. – С. 28.
- Панченко А.** Матеріали М. С. Самокиша у фондах Харківського історичного музею // Восьмі Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю ХІІ Археологічного з'їзду (12 квітня 2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2002/article.html?n=606> (дата звернення: 15.11.2021).

- Патриляк Б.** Холодна зброя доби українських визвольних змагань 1917–1921 рр. у зібранні Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ, 2018. – С. 151–156.
- Полканов А. И.** Николай Семенович Самокиш. Жизнь и творчество (к 100-летию со дня рождения). – Симферополь: Крымиздат, 1960. – 118 с.
- Попельницька О.** Перський парадний палаш ХІХ ст. із зібрання Богдана Ханенка у колекції НМІУ // Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2021. – С. 202–212.
- Попельницька О.** Японські мечі ХVІІІ–ХІХ ст. у колекції музею історії України // Історія давньої зброї. Дослідження-2018. Збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12–14 червня 2018 р.). – Київ, 2020. – С. 298–325.
- Рак Т.** Японська короткоклінкова і древкова холодна зброя у збірці Львівського історичного музею // Історія давньої зброї. Дослідження-2018. Збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12–14 червня 2018 р.). – Київ, 2020. – С. 44–46.
- Самокиш Н. С.** Мемуары / Сост. Л. Абраменко. – Харьков: Золотые страницы, 2010. – 184 с.
- Терський С., Стрельченко О.** Мечі з Белза в збірці Львівського історичного музею // Історія давньої зброї. Дослідження-2016. Збірник наукових праць. – Київ, 2017. – С. 423–442.
- Тоїчкін Д.** Шаблі з L-подібною гардою в колекції Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» // Національний пантеон – «Козацькі могили». Матеріали Науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» та 366-річчю Берестецької битви. – Пляшева, 2017. – С. 157–161.
- Тоїчкін Д.** Зброя козацької старшини: шабля Йосипа Гладкого // Військово-історичний альманах. – 2010. – № 1. – С. 105–117.
- Харківський історичний музей.** – Книга надходжень 1961 р.
- Яценко В. М. С.** Самокиш. – Київ: Мистецтво, 1954. – 48 с.